

Такім чынам, у старабеларускай свецка-мастацкай пісьменнасці ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка выступалі тыя ж формы часу дзеясловаў, што і ў дзелавых і рэлігійных помніках. Між тым функцыянаванне асобных часавых формаў у названай сінтаксічнай функцыі залежала ад жанравай прыроды помніка. Так, у «Дзённіку» Ф. Еўлашоўскага як творы мемуарнага жанру не ўжыты, напр., формы 2-ой асобы множнага ліку цяперашняга часу, 2-ой асобы адзіночнага і множнага ліку плюсквам-перфекта; формы аорыста і імперфекта як простыя дзеяслоўныя выказнікі былі прадстаўлены ў першую чаргу ў летапісах, дзе выконвалі да таго ж і пэўную стылістычную нагрузку; іх наяўнасць у асобных тэкставых фрагментах можа разглядацца «як адзнака разнастайнасці тыпаў літаратурнай мовы, якія маглі паралельна суіснаваць у межах летапіснага жанру» [2, с. 160]. Паходжаннем помніка, сацыялінгвістычныя і складнікі, міжмоўным узаемадзеяннем (тэкст арыгінальны ці перакладны, яго прызначэнне і пад.) абумоўлена і афармленне часавых формаў. Так, пад уплывам польскай мовы ў перакладных тэкстах як простыя дзеяслоўныя выказнікі зафіксаваны дзеясловы будучага складанага II, дзееспрыметнікі з канцавымі спалучэннямі зьлінава з -ль тыпу рэклі, формы 1-ай асобы цяперашняга часу тыпу ведамаь, зліт чыя формы перфекта тыпу ехалісмы і інш. Выяўлена замацаванне асобных спосабаў выражэння простага дзеяслоўнага выказніка за канкрэтнымі помнікамі (напр., «Дзённік» Ф. Еўлашоўскага адрозніваецца спецыфічнымі формамі польскамоўнага паходжання [гл. 4, 76, 78]). Як і ў дзелавых і рэлігійных помніках, у прааналізаваных тэкстах назіраецца варыяцыйнасць у афармленні часавых формаў дзеяслова ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка, аб чым сведчыць выкарыстанне розных зваротаў у дзееспрыметніку ў складзе перфекта, злішчэ звязак з дзееспрыметнікам або іх асобнае ўжыванне; рознае афармленне дзееспрыметнікаў і канчаткаў дзеясловаў цяперашняга і будучага часу).

ЛІТАРАТУРА

1. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / У. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 328 с.
2. Мароз, В. К. Мова беларускіх летапісаў у кантэксце фарміравання беларускай літаратурнай мовы старажытнага перыяду : дыс. ... докт. філал. навук : 10.02.01 / В. К. Мароз. – Мінск, 2012. – 238 л.
3. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. / У. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 320 с.
4. Свяжынскі, У. М. «Гістарычныя запіскі» Ф. Еўлашоўскага / У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 92 с.
5. Яромленка, Э. В. Мова беларускага перакладу «Хронікі» М. Стрыйкоўскага пачатку XVII ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Э. В. Яромленка ; Нац. акад. навук Беларусі ; Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2002. – 20 с.

Памязенка Т. Л. (Мінск, Беларусь)

ГЛАСНЫ АБРЭВІЯТУР І ПРЫНЦЫПЫ ІХ УКЛЮЧЭННЯ

ДЗІС У НОВЫ АКАДЭМІЧНЫ ТЛУМАЧАЛЬНЫ СЛОВАЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Шырокае развіццё абрэвіяцыі і распаўсюджанне скарачаных адзінак ва ўсіх сферах маўлення стала агульнай тэндэнцыяй для многіх нацыянальных моў у XX – пачатку XXI ст., у тым ліку і для беларускай. Абрэвіятуры акумуляюць інфармацыю ў моўным знаку з мэтай яе больш хуткай перадачы і засваення, павышаюць эфектыўнасць камунікацыі, адлюстроўваюць тэндэнцыю да эканоміі моўных намаганняў і ра-

цыяналізацыі мовы, папаўняюць і ўзбагачаюць яе слоўнікавы склад. Паколькі яны ў беларускай мове функцыянуюць самастойна і нярэдка становяцца больш вядомыя, чым адпаведныя першакрыніцы, іх правамерна лічыць асобнымі словамі і ўключаць у корпус лексікаграфічных даведнікаў.

Нагадаем, што абрэвіатура (ад лац. *abbrevio* ‘скарачаю’) – лексічная адзінка, атрыманая ў працэсе спалучэння дзвюх ці больш ўсечаных асноў або ўсечанай асновы і цэлага слова зыходнага словазлучэння. У беларускай мове паняцці складанаскарочаныя словы і абрэвіатуры з’яўляюцца тоеснымі. Гэта адзначаецца ў многіх навуковых, навучальных і нарматыўных даведніках [1, 2, 3, 4].

На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў абрэвіатуры з’яўляюцца прадметам шматлікіх даследаванняў лінгвістаў. Апісанне дадзеных утварэнняў праводзіцца з розных пазіцый: уласна лінгвістычных, лінгвастылістычных, сацыяльных, псіхалагічных, лінгвакультуралагічных і інш. [З. Краўчанка (1962), Д. Аляксееў (1966), В. Барысаў (1972), А. Баханькоў (1981), У. Івашка (1983), Л. Кахоўская (1989, 1990), А. Лукашанец (1995, 1998), С. Шадька (2000), І. Суша, Ю. Кураленя (2001), Н. Кажэўнікава (2003), Ю. Кардубан (2004), А. Муравіцкая (2010), Ж. Сіплівеня (2011), Л. Сегень (2014) і інш.]. У той жа час не ўсе аспекты абрэвіацыі ў поўнай меры вывучаны. Нявырашаным застаецца шэраг пытанняў фарміравання і функцыянавання абрэвіатур (тыпалогія скарачэнняў, асаблівасці падачы іх у слоўніках розных тыпаў, у прыватнасці, вызначэнне дакладных прынцыпаў адбору такіх адзінак, парадкаванне іх у рэсравай частцы даведніка, пытанні правапісу, спосабаў семантызацыі, перакладу на іншую мову, дадатковай інфармацыі (фанетычнай, граматычнай, стылістычнай, этымалагічнай), прыкладаў ужывання і інш. Па гэтых прычынах адлюстраванне скарочаных найменняў у лексікаграфічных працах (перакладных, тлумачальных, тэрміналагічных і інш.) складае вельмі нязначную колькасць і не адпавядае маштабам рэальнага існавання іх у сучаснай літаратурнай мове. Такое становішча ў слоўнікавай практыцы тлумачыцца найперш назіснай лексічнага матэрыялу, рухомасцю межаў абрэвіатур, неадназначнымі адносінамі даследчыкаў да гэтага віду неалагізацыі.

У артыкуле ставіцца мэта: на прыкладзе распрацаваных палажэнняў канцэпцыі па ўкладанні новага шматтомнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы¹ робіцца спроба вырашыць некаторыя пытанні лексікаграфічнай фіксацыі абрэвіатур (абгрунтаваць значнасць і мэтазгоднасць уключэння складанаскарочаных слоў у новае акадэмічнае выданне; адзначыць крытэрыі іх адбору ў рэсравую частку даве, ні выявіць тыпы зафіксаваных скарачэнняў з улікам структурнай складанасці паходжаньня, асаблівасцей выкарыстання).

Словаўтваральная спецыфіка абрэвіатур, пераход большасці іх у склад немываваных найменняў і ўжыванне ў тэкстах без расшыфроўкі поўных тэрмінаў выклікаюць шматлікія цяжкасці ў разуменні і вымаўленні такіх адзінак у выдкі чаго узнікаюць пэўныя адхіленні і скажэнні. Таму менавіта нарматыўныя даведнікі, уведзены ў корпус абрэвіатуры рознай структуры, закліканы адлюстравать усл іх семантычнае і структурнае багацце, усталяваць нормы арфаграфіі, арфаэпіі і граматыкі. Слоўнікавы матэрыялы дазваляюць ліквідаваць шматварыянтнасць і дублетнасць, упарадкаваць пазамадэльныя утварэнні, замацаваць рэгулярныя мадэлі складанаскарочаных слоў, што з’яўляецца адным з асноўных вартасцей акадэмічных выданняў.

Праблема адбору лексікі застаецца адной з ключавых і нявырашаных сярод іншых праблем, якія стаяць перад складальнікамі слоўнікаў практычна любога тыпу.

¹ У сучасны час праца па ўкладанні новага акадэмічнага шматтомнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы вядзецца навукоўцамі аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Зразумела, што пры распрацоўцы макраструктуры тлумачальнага слоўніка для скарочаных адзінак дзейнічаюць агульныя прынцыпы адбору матэрыялу. Аднак ужо пры размеркаванні загаловачных слоў абрэвіатуры ўключаюцца ў словаспіс на падставе іх разгляду як своеасаблівых адзінак намінацыі. Таму ўяўляецца мэтазгодным акрэсліць наступныя прынцыпы ўключэння скарачэнняў: 1) прынцып «частотнасці» і «агульнаўжывальнасці» (у даведніку павінны фіксавацца найбольш частотныя стандартызаваныя скарачэнні, пабудаваныя па тыповых рэгулярных мадэлях); 2) прынцып уліку выразнага марфалагічнага члянэння і семантычнай матываванасці; 3) прынцып уліку паходжаньня абрэвіатуры (пры наяўнасці сінанімічных іншамовных і ўласнабеларускіх формаў перавага павінна аддавацца апошнім); 4) прынцып уліку структуры абрэвіатуры (не ўсе структурныя тыпы абрэвіатур уяўляюць аднолькавую лексікаграфічную цікакасць).

Абрэвіатура, як і любая іншая моўная адзінка, характарызуецца шматлікімі тыповымі рысамі, асаблівасцямі, і ў дачыненні да кожнай з іх могуць быць дакладна вылучаны пэўныя тыпы. Разгледзім наяўнасць/адсутнасць розных тыпаў скарачэнняў у новым выданні.

I. У залежнасці ад асаблівасцей функцыянавання ў пэўных кантэкстах разглядаюцца, як правіла, два асноўныя тыпы абрэвіатур:

1.1 Аўтарскія (тэкставыя, або аказіянальныя) скарачэнні – свайго роду «разавыя» намінацыі, якія не маюць агульнапрынятага значэння, залежаць ад кантэксту і існуюць пераважна ў межах адной крыніцы. Дадзены тып скарачэнняў шырока прадстаўлены ў медыядыскурсе, сучасных мастацкіх творах, вузкаспецыялізаваных і прафесійных сферах, напр.: Прэпарат «Кюссей-ЕМ-1» складаецца з некалькіх дзясяткаў відаў ЭМ (эфектыўных мікраарганізмаў) [Агракультура]. Тэкставыя скарачэнні маюць патрэбу ў тлумачэнні (расшыфроўцы) непасрэдна ў тэксце, таму ў тлумачальны слоўнік не ўключаюцца.

1.2 Агульнапрынятыя скарочаныя адзінкі рэгулярна ўзнаўляюцца ў мове, валодаюць наяўнасцю сістэмных адносін з узуальнай лексікай, статусам нарматыўнасці, праяўляюць словаўтваральную актыўнасць, напр.: АЭС, генплан, мультфільм, НАН, СПБ, РУП, ТБМ, фізмат і інш.

Дадзены тып скарачэнняў шырока адлюстроўваецца ў тлумачальных даведніках.

II З улікам структурнай складанасці абрэвіатурнай намінацыі ў Слоўніку зафіксаваны наступныя віды скарачэнняў:

2.1 ініцыяльныя абрэвіатуры – скарочаныя адзінкі, утвораныя з назваў пачатковых літар / пачатковых гукаў слоў, што ўваходзяць у зыходнае спалучэнне. Разнавіднасцямі дадзенай групы з’яўляюцца:

2.1.1 літарныя абрэвіатуры – скарачэнні, утвораныя шляхам складання пачатковых літар кожнага слова зыходнага словазлучэння з вымаўленнем па алфавітным прынцыпе (націск падае на апошні склад): **ДП, ЕС, МЗС, РБ, СНД, УА і інш.**;

2.1.2 **гукавыя** абрэвіатуры (акронімы) – скарачэнні, утвораныя з пачатковых гукаў кожнага слова зыходнага словазлучэння. Фактычна акронімы вымаўляюцца злітна і, такім чынам, чытаюцца як звычайныя словы (з націскам на першым складзе): **ВАК, ДАІ, НЭП, РАА, ЦУМ і інш.**;

- 2.1.3 камбінаваныя літарна-гукавыя і гукава-літарныя абрэвіатуры – скарачэнні, утвораныя часткова з назваў пачатковых літар, часткова з пачатковых гукаў слоў зыходнага словазлучэння: **ДЦБДР** і інш.;
- 2.2 складовыя абрэвіатуры – скарачаныя намінацыі, утвораныя шляхам зліцця частак дзвюх або больш лексічных адзінак. Скарачаныя адзінкі могуць утрымліваць у сабе некалькі складнікаў, кожны з якіх у першапачатковым словазлучэнні з’яўляўся назоўнікам або прыметнікам. Разнавіднасцямі складовых абрэвіатур можна лічыць наступныя:
- 2.2.1 **пачаткова-складовыя** – скарачаныя адзінкі, утвораныя шляхам складання пачатковых частак двух ці некалькіх слоў: *авіязавод, ваенкар, ветлячэбніца галоўбух, медфак, паўпрад, філфак, лясгас, лінкар, мясцакам, свінасаўгас; гарвыканкам, камсамол, медсанбат, сельгасарцель*¹;
- 1.1.2 **складовыя пачаткова-канцавыя (тэлескопы)** – скарачаныя намінацыі, утвораныя шляхам складання пачатку першага слова з пачаткам і канцом другога ці толькі з канцом другога: *ваенкамат, мапед, рацыя, эсмінец і інш.*;
- 1.1.3 **складова-слоўныя** – абрэвіатуры, у склад якіх уваходзяць усечаная частка першага слова і цэлае другое слова зыходнага словазлучэння: *ветлячэбніца, драмгурток, жывплошча, запчасткі, зарплата, надлодка, прафтэхвучылішча, тэлесетка, хімчыстка і інш.*;
- 1.1.4 **складова-словаформавыя** – скарачаныя адзінкі, утвораныя з пачатковай часткі слова з поўнай формай ускоснага склону назоўніка: *начитаба, камроты і інш.*;
- 1.1.5 **2.3 камбінаваныя ініцыяльна-складовыя**, якія утвораны з усечаных частак (або складоў) першага слова словазлучэння і пачатковых літар або гукаў іншых слоў: **аблана, БелСЭ, БелТА, гарСЭС**;

Па сваіх структурных асаблівасцях да абрэвіатур прымыкаюць усячэнні – скарачэнні, утвораныя з дапамогай апусчэння літар або складоў асновы зыходнага слова. Па фармальнай прыкмеце найбольш пашыраны ў беларускай мове ўсячэнні пачатковай (**аферэзіс**) і фінальнай (**апакопа**) частак слова: метро – метра(палітэн), **фільм** – (*кіно*) **фільм**; **фізія** – фізія(номія), фота (фатаграфія) і інш.

III Паводле паходжання ўключаны наступныя віды абрэвіатур:

- 3.1 уласнабеларускія абрэвіатуры (утвораны ад уласных словазлучэнняў і спалучэнняў слоў): **БелаПАН, БІНІМ, БЧ, ЛіМ** і інш.;
- 3.2 транслітараваныя запазычаныя абрэвіатуры: **ГУМ, дэзот, завуч, рідкез, НТА, сельпо, спецназ, тэхнарук, фізорг** і інш.;
- 3.3 абрэвіатуры-калькі (ствараюцца з уласнага матэрыялу на ўзор іншай мовы): **выканкам, дзяржстрах, лясгас, селькар** і інш.

У слоўнік не ўключаюцца ў якасці рэстравых слоў: аказія, тэльнія і тэкставыя скарачэнні; агульнаўжывальныя графічныя скарачэнні; негласна ітаваленыя іншамойныя скарачэнні; вузкасפעцыяльныя абрэвіатуры.

¹ Асноўная частка прыкладаў слоўнікавых артыкулаў уключана ў даследаванне з акадэмічнага выдання: Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акадэмія навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агулн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. Ініцыяльныя абрэвіатуры (пераважна літарныя) па прычыне адсутнасці іх у згаданай працы і Нацыянальным корпусе беларускай мовы бяруцца з актыўнай мойнай практыкі.

Такім чынам, адбор пэўных тыпаў абрэвіатур павінен праводзіцца ў аспекце лінгвістычнай нормы. Тэа скарачэнні, якія не ўпісваюцца ў сістэму мовы, не адпавядаюць моўным стандартам, не павінны фіксавацца ў слоўніках, а праходзіць апрацацыю ў даведчаных дапаможніках. Найбольшую лексікаграфічную цікавасць уяўляюць абрэвіатуры, якія маюць сістэмны мадэльны характар.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова : энцыклапедыя / БелЭН ; пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1994. – 655 с.
2. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфагалогія. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 351 с.
3. Правілы беларускай араграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нац. Цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 174 с.
4. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Р. І. Ш., 1990. – 222 с.

Пятчэков Ю. С. (Мінск, Беларусь)

КАББАЛИСТИЧЕСКАЯ АРХИТЕКТОНИКА ТАЙНЫ В ПОЭТИКО-МЕДИТАТИВНОМ ТВОРЧЕСТВЕ Ф. И. ТЮТЧЕВА И Э. Э. ДИКИНСОН

Есть мировые учения, пускай даже и оккультного толка, какие всегда привлекали внимание. Хотя бы возможностью знакомства со священными первоисточниками, их представляющими. Первая, весьма содержательная часть Книги Книг – Библии: Ветхий Завет – не может не впечатлять множеством пророчеств, ярких образов, сочностью своеобразного языка и книгами, ставшими ходовыми от того, что они легли в основу множества литературных, музыкальных, живописных, скульптурных, архитектурных творений. Мы имеем в виду общеизвестные, что никак не значит: понятые – любимую поэтами Книгу Иова, Книгу Пророка Исайи (Иешайаху), Книгу Пророка Иезекииля, Книгу Притчей Соломоновых, Книгу Екклесиаста, Книгу Песни Песней Соломона (Шломо). И это только один из уровней постижения святости указанных текстов. Есть ещё один: тайный, доступный посвящённым в тайны боговдохновенных книг, в тайны таинств во имя единения с Богом, в тайны самого Бога. Среди таких тайных учений как раз и находится каббалистическое. Оно развило идею символического Древа Жизни, связав его составляющие структуры, десять атрибутов (сфирот, т.е. сфер или шаров) с сапфиром (сапиром), излучающим необычайную силу. А именно с Божественным эманациями (по гностической терминологии – зонами) света, энергии, чистоты. И этот цветущий образ иерархизированной Вселенной в миниатюре продолжал занимать многих поэтов-медитативистов: Ф. Н. Глинку, Ф. П. Ключарева, Е. А. Боратынского, Д. В. Веневитинова, М. Ю. Лермонтова, У. Блейка, Дж. Г. Байрона, Г. Гейне, А. де Ламартина. В том числе и Ф. И. Тютчева с Э. Дикинсон.

Исследователи М. Н. Эпштейн, Ю. Н. Тынянов, А. Э. Полонский и другие уже отмечали: даже в поэтических медитациях Ф. И. Тютчев-гейнелюб¹, временами пантеист (спинозист) или даже натурфилософ, временами незаурядный верующий, временами эллинист, говорит не о природе. Вернее, не только о ней одной. Но одними

¹ Генрих Гейне (1797–1856) как немецкий представитель «романтической школы» вернул необычайный поэтико-философский интерес к видным представителям многострадального еврейского народа, бывшего для него самого родным: к автору книги «Кузари» Иегуде Галеви и к интерпретатору Пятикнижия Моисеева Маймониду (Рамбаму).